

Gülnûs
Emetullah
Sultan
vakfiyesine
riayet
edilmesiyle
ilgili
hatt-ı hümayun
ve Rumeli
Kazaskeri
Hâmid
Efendi'nin
tasdiki
ve imzası
(VGMA, Vakfiye,
nr. K. 143, vr. 1^b)

liyesi (bk. YENİ VÂLİDE KÜLLİYESİ) sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. D 4594, E 145, E 1188; Silâhdar, *Nusretnâme*, II, 336; Defterdar Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâiyât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1994, s. 523, 526, 607, 752, 821; Râşid, *Târih*, IV, 165; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 34, 187-188; Hammer, *HEO*, XVIII, 71 (nr. 637), 90 (nr. 750), 126 (nr. 242); *Sicill-i Osmânî*, I, 64; Cuinet, IV, 636-637; Ahmed Refik [Altınay], *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul 1923, IV, 239, 240; Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, cedvel 38, 40, 41; Danişmend, *Kronoloji*, III, 433, 443; Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, II, 38, 298-302; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 15; Çağatay Uluçay, *Harem*, Ankara 1971, tür.yer.; a.m.f., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 65-67; L. P. Peirce, *The Imperial Harem*, Oxford 1993, s. 108, 195, 265.

MEHMET İPŞİRLİ

GÜLPÂYİGÂNÎ

(گُلپایگانی)

Şeyyid Muhammed Rızâ
b. Muhammed Bâkır
(1899-1993)

**Kum ilmi çevrelerinde
büyük nüfuz sahibi olan
ve İran İslâm devrimini destekleyen
Şiî müctehidi.**

20 Mart 1899'da Orta İran'daki Gülpâyigân şehrine 6 km. uzakta bulunan bir köyde doğdu. Dokuz yaşında iken, İmam Mûsâ el-Kâzım'ın neslinden olan ve bölgede saygı gören babası Şeyyid Muhammed Bâkır vefat etti. 1917'de, dönemin en büyük âlimlerinden Şeyh Abdülkerîm Hâirî'nin sayesinde bir nevi merkeziet kazanmış olan Erâk şehrine giderek dinî öğrenimin "sutûh" denilen birinci düzeyini Hâirî'nin gözetimi altında tamamladı. Hâirî, beş yıl sonra Kum medreselerini canlandırmak amacıyla oraya geçince Gülpâyigânî de onun davetine uyarak Kum'a taşındı ve hocası-

nın tavsiyesi üzerine Fezyiye Medresesi'nde sutûh derslerini vermekle görevlendirildi. Hâirî'nin 1937'de vefatı üzerine bu medresede fıkıh ve usul öğretimine başlayan Gülpâyigânî kısa zamanda büyük bir şöhret kazandı; Kum'un en büyük camii olan Mescid-i A'zam'daki derslerine 800 kadar öğrenci devam ediyordu. Yedi yıl süren bir aradan sonra, Hâirî'nin yerine Kum medreselerini yöneten Âyetullah Burûcirdî'nin 1961'de ölümüyle Gülpâyigânî'nin nüfuz ve etkinliği daha da arttı. İranlı Şiîler'in bir kısmı tarafından "merci-i taklîd" olarak seçilip Âyetullah Seyyid Şehâbeddin Mar'aşî ve Âyetullah Kâzım Şerîatmedârî ile beraber Kum medreselerinin idaresini üstlendi ve bütün ülkede sözü dinlenen bir âlim oldu. Yeni öğretim metotları uygulamaya çalıştı ve bütün Kum medreselerine sözlü ve yazılı imtihan usulünü getirdi. Kum dışında da birkaç medresenin kurulmasını sağladı. 1965'te hac yolculuğu esnasında Şiîler ile Sünnîler arasında birlik ve yakınlık kurma yolunda çaba sarfettiği söyleniyorsa da Senendec ve Merivan gibi halkı tamamen Sünnî olan bazı şehirlerde Şiî medreseleri kurmaktan da geri kalmadı. Ayrıca Avrupa'da oturan İranlılar'ın dinî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Londra'ya bir temsilcinin gönderilmesini temin etti. Eyalet meclisleri seçim kanunlarından, adayların erkek ve müslüman olması şartının çıkarılmasını öngören bir tasarıyı şaha yolladığı bir telgrafta protesto eden Gülpâyigânî, Ekim 1962'de ilk defa siyaset alanına girmiş oldu. Ertesi yıl Âyetullah Humeynî'nin liderliğinde başlayan ve on beş yıl sonra saltanat rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan hareket büyük bir azim ve coşkuyla katıldı. 22 Mart 1963'te bir komando birliği Fezyiye Medresesi'ne hücum edince Gülpâyigânî ancak talebelerinin gayretiyle askerlerin elinden kurtulabildi; damadı Hüccetü'l-İslâm Alevî ise ağır şekilde yaralandı (Ali Devvânî, III, 265-266). Kum'da ve diğer şehirlerde meydana gelen toplu öldürme olaylarını sert bir dille eleştiren Gülpâyigânî, Humeynî'nin önce Türkiye'ye, daha sonra Irak'a sürgün edilmesinden sonra da rejim aleyhtarlığından tâviz vermedi. Çeşitli vesilelerle şahın güttüğü siyasete karşı çıktı. Meselâ Temmuz 1971'de hükümetin kontrolündeki vakıf arazinin özel kişiler satın alınmasını haram olduğunu ilân etti (a.g.e., IV, 49-50). Mart 1976'da senato başkanına çektiği bir telgrafta, İran'da kullanılan resmî tak-

vim başlangıcının Hz. Peygamber'in hicretinin yerine İran İmparatorluğu'nun kurulması olarak değiştirilmesinin İslâmiyet'e aykırı olduğunu vurguladı (a.g.e., VI, 288).

Ocak 1978'de Kum'daki gösteriler ve çatışmalarla başlayan İran İslâm devrimini tutarlı bir şekilde destekleyen Gülpâyigânî, halkı teşvik etmek ve moralini yükseltmek için bazan tek başına, bazan Âyetullah Mar'aşî ve Âyetullah Şerîatmedârî ile birlikte yıllar boyunca bildiriler yayımladı. 9 Mayıs 1978'de, kırk gün önce Yezd şehrinde öldürülenleri anmak için Kum'da gösteri yapan talebeler askerlerden kaçarak Gülpâyigânî'nin Çehârmeydan sokağındaki evine sığınınca askerler evi yağmaladılar. Bu olay üzerine Gülpâyigânî kalp krizi geçirdi.

Âyetullah Humeynî'nin İran'a dönüşünün beklendiği ve saltanat rejiminin son anlarını yaşadığı günlerde Gülpâyigânî orduyu darbe yapmaması için uyardı (a.g.e., IX, 263-265). 11 Şubat 1979'da devrim gerçekleşince İran halkına bir tebrik mesajı yayımlayan Gülpâyigânî, 2 Aralık'ta yapılan referandumda halka İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasına oy vermesini tavsiye etti (a.g.e., X, 299). Yeni düzenin kurulmasından sonra ortaya çıkan siyasî ihtilâflara açık bir şekilde karışmamasına rağmen bazı konularda muhafazakâr olarak nitelendirilebilecek görüşlerini açıklama gereğini duydu. Araları açılan Şerîatmedârî ile Humeynî'yi barıştırmak için kendi evine davet ettiyse de bu yoldaki teşebbüsleri sonuçsuz kaldı (Momen, s. 291-292). Şerîatmedârî gibi, daha çok genç ve radikal âlimleri temsil eden Hizb-i Cumhûrî-i İslâmî'nin yükselişinden rahatsız olduğu halde Gülpâyigânî'nin adı Şerîatmedârî'ye atfedilen komplolara karışmadı. "Velâyet-i fakih" konusunda Humeynî'den farklı düşünen Gülpâyigânî'ye göre bu teori en yüksek rütbeli müctehidlerin, hükümetin günlük icraatına bizzat karışmalarını değil onun umumi gidişatına nezaret etmelerini gerektiriyordu. Humeynî'nin Ocak 1988'de, velâyet-i fakih teorisinin sonucu olarak hükümetin bütün emirlerine itaat etmenin şer'an vâcib olduğu yolundaki beyanatını Gülpâyigânî'nin tamamen yanlış bulduğu söylenmektedir. Bu görüş farklılıklarına rağmen hayatının sonuna kadar İslâm cumhuriyeti nizamına sâdik kalan Gülpâyigânî 10 Aralık 1993'te Kum'da vefat etti ve orada defnedildi.

Gülpâyigânî'nin *el-Vesâ'il* ve *el-^cUr-^vvetü'l-vüşkâ* üzerine yazdığı muhtelif hâşiyeleri yanında en meşhur eseri, fikhin hemen bütün konularındaki fetvalarını ihtiva eden Farsça *Tavzîhu'l-mesâ'il*'dir (Kum, ts.). Eserin bazı bölümleri Şirali Bayat tarafından Türkçe'ye çevrilerek *Özet İlmihal* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1992).

BİBLİYOGRAFYA:

Muhammed-i Râzî, *Âşârü'l-hüccce*, Kum 1374/1954, II, 71-72; a.m.f., *Gencîne-i Dânişmendân*, Tahran 1352, II, 31-36; Ali Devvânî, *Nehzât-i Rûhâniyyûn-i İrân*, Kum, ts., III, 265-266; IV, 49-50; VI, 288; IX, 115-118, 263-265; X, 299; Shahrouh Akhavi, *Religion and Politics in Contemporary Iran*, Albany 1980, s. 100, 170; M. M. J. Fischer, *Iran from Religious Dispute to Revolution*, Cambridge 1980, s. 80-82, 91-94; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven 1985, s. 195, 291-292, 312; Hamîd-i Rûhânî, *Berest ve Tahlîl ez Nehzât-i İmâm Hümeynî*, Tahran 1364 hş./1985, tür.yer.; Shaul Bakhash, *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, New York 1986, s. 204, 213; G. R. G. Hambly, "The Pahlavî Autocracy: Muhammad Rızâ Shah, 1941-1979", *CHIr.*, VII, 291; Hamid Algar, "Religious Forces in Twentieth-century Iran", a.e., VII, 751.

HAMİD ALGAR

GÜLŞEHRÎ

(گلشهری)

(ö. 717/1317'den sonra)

Mutasavvî şair.

Kaynaklarda hayatına dair pek az bilgi vardır. Hakkında bilinenler, kendi eserlerindeki bazı kayıtlarla kendinden sonra yaşamış Ahmedî (ö. 815/1412-13), Hatiboğlu (ö. 838/1435'ten sonra) ve Kemal Ümmî (ö. 880/1475) gibi birkaç şairin şiirlerinde rastlanan birtakım sözlerden ibarettir.

717'de (1317) kaleme aldığı *Mantku't-tayr*'daki bazı beyitlerden (nşr. Ağâh Sırrı Levend, s. 172, 173) onun Kırşehir'de (Gülşehir) zâviye sahibi, müridi çok ve bütün şehir halkınca tanınan, evinde her gece semâ yapılıp, saygıyla eli öpülür meşhur bir şeyh olduğu öğrenilmektedir. Hârizm'den gelip Kırşehir, Eskişehir ve Ankara dolaylarına iskân edilmiş Oğuz boylarından birine mensup olduğu sanılan Gülşehir'nin Kırşehir'e ne zaman yerleştiği belli değildir. Mevlânâ Celâled-dîn-i Rûmî'nin ölümünden sonra Sultan Vele'd'in, kendisini Mevlevî tarikatını yaymak ve bir zâviye kurmak üzere Kırşehir'e göndermiş olması ihtimalinden söz edilirse de (*Mantku't-tayr*, nâşirin önsö-

zû, s. 10) bu husus henüz açıklık kazanmamıştır.

Yerleştiği yerin adını kendine mahlas olarak alan şairin asıl adının Ahmed veya Süleyman olabileceği ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar, *Mantku't-tayr*'ın İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının (nr. 1360) baş tarafındaki "*Kitâbü Mantku't-tayr* min kelâmî şeyhî'l-muhakkikîn mürşidi't-tâlibîn el-âlimü'l-fâzıl eş-Şeyh Ahmed el-Gülşehrî" ibaresine dayanarak şairin adının Ahmed olması gerektiği düşüncesindedirler (Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 240; Kilisli Muallim Rifat, s. 14). Fakat Gülşehir'nin gerek kendi eserlerinde gerekse hakkında bilgi veren diğer eserlerde Ahmed ismine rastlanmadığı gibi Kırşehir'de Şeyh Ahmed adında bir kimsenin türbesi de mevcut değildir. Öte yandan *Mantku't-tayr*'da Süleyman adının sık sık geçmesi ve Kırşehir'de de Şeyh Süleyman adında birinin türbesinin bulunması, araştırmacılar tarafından şairin adının Süleyman olabileceği kanaatine götürmüştür (*Mantku't-tayr*, nâşirin önsözü, s. 10-11). Kitapçı Raif Yelkenci de Gülşehir'nin, Sultan Vele'd'in halifelerinden olup 697 Muharreminde (Kasım 1297) Kırşehir'in doğusuna düşen bir yerde bir Mevlevî zâviyesi kurmuş olan Şeyh Süleymân-ı Türkmânî ile aynı kişi olduğunu ileri sürer (bk. Gölpınarlı, s. 45). Ancak *Mantku't-tayr*'da geçen Süleyman isimlerinin hemen tamamı doğrudan doğruya Süleyman peygamberle ilgili olup hiçbir yerde Gülşehir mahlasıyla birlikte zikredilmemektedir. Ayrıca Şeyh Süleyman'ın 710'da (1310) Sultan Vele'd'in ölümünden iki yıl önce vefat etmiş olduğu da anlaşılmaktadır (a.g.e., a.y.). Görüldüğü gibi şairin adı hakkındaki bilgiler kabul edilebilir olmaktan uzaktır. Gülşehir'nin *Mantku't-tayr*'ı 717'de (1317) tamamlamış olmasına ve eserin sonundaki, "Şükr ol bir Tanrı'ya ki bu kelâm / Ömrümüzden ilerü oldu tamâm" beytine (s. 298) bakılırsa onun Kırşehir'de 717'den sonraki bir tarihte ve epeyce ilerlemiş bir yaşta vefat ettiği anlaşılır.

Eserlerinden Gülşehir'nin İslâmî ilimler yanında matematik, mantık ve felsefeye de vâkır olduğu anlaşılmaktadır. Birçok seyahat yaptığını, kendinden önce yaşamış ve kendi zamanındaki şairlerin şiirlerini okuduğunu söyleyen Gülşehir (bk. Sadeddin Kocatürk, s. 31, 321-323) en çok Mevlânâ, Attâr, Senâî, Sa'dî ve Nizâmî'nin tesirinde kalmıştır. Özellikle Mevlânâ'dan çok etkilenmiş olması

onun Mevlevî olabileceğini akla getirirse de gerek Mevlevî kaynaklarında gerekse silsilenâmelerde bunu doğrulayan bir kayda rastlanmamaktadır (a.g.e., s. 32). Buna karşılık geniş bir tasavvuf kültürüne sahip olan Gülşehir'nin Ahî Evran'ın talebelerinden olması muhtemeldir.

701'de (1301) Farsça olarak yazdığı *Feleknâme*'den sonra şöhret kazanan Gülşehir kendisini Senâî, Attâr, Nizâmî, Sa'dî, Mevlânâ ve Sultan Vele'd gibi büyük şairlerin takipçisi saymakta ve onlarla aynı daire içinde görmektedir. Onun hem şeyh hem de şair olarak kendini tasavvuf ve edebiyat âleminin en büyük simaları arasında zikretmesi dikkati çekmiş ve bu yönü bazı şairlerce tenkit edilmiştir. Bunlar arasında Ahmedî, Gülşehir gibi başka şairleri taklit etmediğini, yazdıklarının doğrudan doğruya kendisine ait bulunduğunu, Gülşehir gibi kendini beğenmiş bir kimse olmadığını söyleyerek onu eleştirmektedir. Fakat Ahmedî'nin edebî şahsiyetinin teşekkülünde ve eserlerinde Gülşehir'nin tesiri açıkça görülmektedir (*İA*, I, 220; *Mantku't-tayr*, nâşirin önsözü, s. 5). Bu durum, Gülşehir'nin dönemin en mühim şahsiyetlerinden biri olarak anılmaya değer bir şair olduğunu gösterdiği gibi, *Mecmûatü'n-nezâir* ve *Câmiu'n-nezâir* gibi sonraki asırların tanınmış bazı şiir mecmularında manzumelerinin yer alması, onun şöhret ve tesirinin XVI. yüzyıl başlarına kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır (Köprülü, *Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri*, s. 12).

Devrindeki birçok şairin, Türkçe'nin Arapça ve Farsça'ya nisbetle kaba ve ifade bakımından kabiliyetsiz olduğu yolundaki görüşlerinin aksine fikir yürüten hemen hemen tek şair Gülşehir'dir. Ferîdüddin Attâr'ın *Mantku't-tayr*'ını Türkçe'ye aktarırken alelade bir tercümeden ziyade, Türkçe'nin bütün imkânlarını kullanarak âdeta orijinal bir eser ortaya koyduğunu ve Türk dilinde daha önce bu kadar güzel bir eser meydana getirilmediğini söyleyerek övünmesi (s. 296), onun şuurlu ve idealist bir kişi olduğunu göstermektedir. Ayrıca eserleri didaktik ve süfiyâne bir mahiyet taşıdığı halde dilinin sade ve temiz, üslûbunun itinalı ve canlı, nazımının ise devrine göre oldukça pürüzsüz oluşu, onun sanat kabiliyeti hakkında yeterli bir fikir verir. Gülşehir'nin, Yûnus Emre'den sonra zamanının duyguca kuvvetli olduğu kadar usta bir şairi olarak da çağdaş-